

VISSZATÉRŐ EMLÉKEZET

Losoncz Márk – Jelena Vasiljević – Adriana Zaharijević (szerk.): *Elkötelezettség és kritika*

■ Gyakran előfordul, hogy könyvkiadók és szerkesztők az írásokat egy-egy téma köré szervezve rendezik kötetként. A Forum kiadó gondozásában megjelent *Elkötelezettség és kritika* című esszégyűjtemény is egy ilyen ambíció gyümölcse. A hasonló kiadványok rendszerint a szerzők számára kínálnak mondandójuk szabad kifejtésére lehetőséget, ugyanakkor a szerkesztői munkát a parttalanság és az eklekticizmus csapdájának a veszélye fenyegeti. A szerkesztőknek, akik egy-egy tanulmány erejéig maguk is a kötet szerzői – a fölsejlt buktatókat a szerkesztés elveibe bepillantást engedő bevezető írásukkal sikerült elhárítaniuk, feloldaniuk.

A *Praxis, reflexió, társadalmi változás – az olvasó elkötelezése* című közös bevezető tanulmányukban például megjegyzik, hogy a „kutatások szerves részét kell, hogy képezze az angazsáltság történeti-kulturális jelentésváltozásainak, kontextusainak” a vizsgálata, majd kifejtik, hogy a nyugati hagyományra vonatkozó munkát részben elvégezte Peter Kemp, ám, teszük hozzá „úgy tűnik, hogy ez idáig a kelet-európai vagy akár a jugoszláviai perspektíva vajmi kevés szerepet kapott”. A könyv e tekintetben tehát részben hiánypótlónak is tekinthető. Kiemelik, hogy „[az] angazsáltság fogalmának kiemelkedő szerepét nem lehet megérteni Jugoszlávia sajátos státuszának figyelembevételével. Mint ismeretes, a szabadságjogokat a kelet-európai »reálszocialista« országoknál számottevőbben tette lehető-

vé, s jelentősebb manőverezési teret kínált a társadalmi normák és szabályok átgondolása, kritikai reflexiója számára – mi több, a párton belüli, illetve az öngazgatási egységeken belül az effajta angazsáltság kifejezetten kívánatos volt. Egyszer majd részleteiben rekonstruálni kellene az angazsáltság jelentésváltozásait ebben a korszakban, ingadozását a rendszer iránti teljes hűség és a disszidensekre, vagy legalábbis a rendszerrel szemben távolságot tartókra jellemző vonatkozásai között.” A szerkesztők ezzel egyrészt utaltak az elköteleződés hagyományvilágára, másrészt a föderáció társadalmi hatásmechanizmusainak aktuális keretlehetőségére.

Már csak ezért is érdemes az írások között a bevezetőben jelzett igények és elvek szerint tájékozódni, merthogy a mai konfliktushelyzetekből adódó kérdésekre is csak ezekre figyelemmel tudunk a progresszióval kompatibilis válaszokat adni. Ezért látókörünkben nem hiányozhat az a potenciálisan világtörténelmi értelemben véve is modellértékű politikai betatron, az Európai Unió, amelynek 2004 óta a volt szocialista országok többsége is a tagja. Hiszen térségünkben az Unió az a társadalomszervezési forma, a népek és országok azon komplex állami, politikai s nem utolsósorban gazdasági formációja, amely különféle (pl. föderációs) változataiban jó száz éve már, hogy az együttműködés bevált, s ezért alternatíva nélküli a keretlehetősége. Az a forma tehát, amelynek mai európai

uniós változata méltán a korszerű angazsáltság legfőbb letéteményese, s amelynek a második világháborút követő Jugoszlávia is számos értelemben vett prototípusaként létezett.

Ebből a szempontból a kötet egyik tűpontos, mondhatnánk legmegrázóbb írása Milivoj Bešlin: *Az értelmiségi elkötelezettség és a nacionalizmus: adalék egy szimbolikus kapcsolatot kritikájához* című tanulmánya. „Az volt a cél – olvashatjuk a tanulmányban –, hogy az interetnikus tolerancia és együttműködés, a »testvériség-egység« maximájával összefoglalt közös élet korábbi konceptusáról átterjenek a történelem antagonisztikus modelljére, amely azt volt hivatott bebizonyítani, hogy a jugoszláv népek évszázadokon át szakadatlan konfliktusban éltek, és mindig is az egymásra fenekedés volt a természetes állapotuk.” Ahhoz, hogy etnikailag nemzetállamokká lehessen dezintegrálni Jugoszláviát, „meg kellett változtatni a nemzeti emlékezet modelljét, [...] s a megváltoztatott mintázat alapján interveniálni a jelenben. Ezzel az operációval a háborút számukra megfelelő kontextusba helyezték, ami a háborút normális színben tüntette fel, mint ami az összes múltbeli tapasztalat várható kimenetele.” Bárha a fejlődés folyamatainak a történelem egymással szembenálló antagonisztikus, nemzetállami illetve kooperatív, uniós alternatíváira történő felosztása egyszerűsítés, azért világos, hogy a döntő kérdés ma is az: melyik irányzattal kerülünk kritikai, s melyikkel angazsáltsági viszonyba.

A szembenállás kontra együttműködés kérdésébe exponált ellentétnek legalábbis elméleti szintű feloldására tesz kísérletet *Politikai közösség és emancipációs cselekvés* című tanulmányában Kapelner Zsolt. Hogy közös nevezőre hozza az ellentéteket Hardt, Negri, Laclau stb. nyomán, definitív

különbséget tesz nép és sokaság között. Merthogy az antagonizmust, a konfliktus forrását az individuum és a közösség ellentétében véli észrevenni. Interpretációjában a nép, s nyomában a nemzet olyan közösség, amely az egyének szabad akaratát a közösségi célok alá rendeli, míg a sokaság olyan materialitás, melynek egyedei egyediségük elvesztése nélkül szervezhetik meg szabad közösségeiket. „A megoldás – írja – az egyes érdekek, aktorok, egyének és csoportok közötti közvetlen viszonyok megteremtése.” Az ily módon együtt cselekvő partikularitások „már valódi emancipatorikus erővel bírnak, hiszen alapjuk éppen a társadalmi partikularitásoknak a heterogén és elnyomó materiális rendből való kiszakítása, nem pedig pusztán egy másik ilyen rendnek való alávetése”. A heterogenitás rendjéből való kiszakadás ugyan még utópiának tűnik, de azért a közvetlen viszonyok kialakítására irányuló törekvés mégsem előzmények nélküli. Ugyanis Karl Rennernek a személyi regiszter bevezetésére tett elképzelései már a múlt század elején is ezt célozták. Igaz, hogy ajánlásait az Osztrák–Magyar Monarchiában egyes marginális espektől eltekintve nem alkalmazták, ám ha figyelembe vesszük a világban azóta bekövetkezett fejlődés trendjét – hogy szerzőnk szavaival élve –, „[a] biopolitikai és immateriális termelés sajátossága, hogy az mindenekelőtt a termelők szabad kooperációját követeli meg”, akkor például az Európai Unióban a személyi regiszternek a közvetlen, emancipatorikus viszonyok kialakítása érdekében történő alkalmazása ugyancsak kézenfekvő volna. Ennek mintájául pedig bizvást az a személyi regiszter elveit követő, s letűntében is korszerűnek minősülő jugoszláviai „interetnikus tolerancia” gyakorlata szolgálhatna, amelyben egyértelműen a kisebbségek nyelvi, kulturális egyen-

rangúságára irányuló törekvés érvényesült, hiszen például a Vajdaságban a homogenizáló államnemzeti (nemzetállami) nyelvi hegemonia érvényesítése helyett többek között, mint tudjuk, nemcsak a többségek nyelvét oktatták a kisebbségeknek, hanem a környezetnyelv nevű tantárgy keretében a kisebbségek nyelvét is a többségek számára.

Bár nemzet, osztály, felekezet ma is eleven konstitutív erők közösségi megnyilvánulásai, a sokaság mint posztmodern osztály mégis az emancipációs cselekvés egy új alanyává, jó eséllyel a fejlődés egy alternatívát hordozó szubjektumává válhat. Kivált, ha a globális tőkés termelés sajátosságára gondolunk, amelyben a tőke a saját reprodukciója és profitabilitása érdekében minden társadalmi riválisát a maga mechanizmusai alá törekszik rendelni. Ebben a dominanciáért folyó rivalizálásban az állam oldaláról az államszervezet versenyképes működését biztosító megfelelő lélekszámú és területű piacgazdaság igénye kell, hogy érvényesüljön, míg a népek nemzeti szabadságát garantáló feltételek kialakítása során a nemzet(ek) oldaláról a regisztráció alapú nemzeti teljesség(ek) feltételrendszere kell, hogy mérvadó legyen. Más szavakkal: állam és nemzet(ei) viszonyában az uniós állam(forma) az, amely területszuverén, míg a nemzet(ek) az állam, az Unió regisztrációs területén, szabad közössége(i).

A jövő útját tehát, ahogy azt a gyűjtemény tanulmányai is megerősítik, a múltból vissza-visszatérő, kritikai erejét a tanulságokkal erősítő utópia s újjászülető angazsáltsága jelenti.

A kötet legfőbb erénye, hogy kiolvasható belőle az, amire a korszerű elköteleződésnek irányulnia kell. A szerzők szerteágazó szempontjaik szerint dolgozták fel választott témáikat, de mindőjük munkájából érződik az uralom nélküli rend képviselété-

nek vállalása, céltételezése. *Elkötelezettség: redivivus?* című szofisztikált írásában Losonczi Alpár például arra hívja fel a figyelmet, hogy „[a]z elkötelezettség gyakorlása mindig aluldeterminált, függ megannyi kontingens körülménytől”, s hogy „alakzatainak szituálása kontextuális elemzést, történelmi-társadalmi szituálást, jelenkor-diagnózist igényel”. Aleksandar Pavlović például a múlt utalva szól a jelenhez, amikor a *Borba* napilap 1913. évi egyik novemberi számából Dimitrije Tucovićnak, a Szerb Szociáldemokrata Párt egyik alapítójának a háborús naplóját idézi: „a szociáldemokrácia az összes balkáni népek gazdasági és politikai csoportosulását hirdeti, a legteljesebb demokrácia és a szociális egyenlőség alapján, a köz-társaságok föderációjának keretében”. E százéves sorok ma is az elkötelezettség friss, jelenkorérvényű hangján szólnak. Olga Nikolaić *Az engagement és az egyetemesség problémája: a prefiguratív politika* című tanulmányában ellenben a száz évvel későbbi *Occupy* mozgalom tanulságait járja körül. Marjan Ivković esszéjében pedig egy helyi, szerbiai jelenség látletét adja, amikor a „Nem adjuk f(el) Belgrádot” kezdeményezés diagnózist tárja elénk. A kötet szerzői közül csak néhányan magyar anyanyelvűek, a többiek zömükben délszláv, szerb származásúak.

A könyv öt, tematikailag nagyjából elkülöníthető fejezetből áll. Az elsőben az elméleti, filozófiai jellegű írások, a másodikban a szociológiai, történelmi indíttatásúak, a harmadikban a szűkebb pátriát monitorozó, a negyedikben az esztétikai érintettségű, az ötödikben pedig az egyéb témákra kitékintő munkák olvashatók. A jelentős terjedelmű idegen nyelvű szöveget Radics Viktória fordította magyarra.